

Милош М. КОВАЧЕВИЋ*
Филолошки факултет Београд
Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

Оригинални научни рад
Примљен: 11.11.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

О ТМЕЗИЧКОЈ ПЕРМУТАЦИЈИ ЕНКЛИТИКЕ „ЛИ” У РАЗГОВОРНОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се, на примјерима из новинарског подстила публицистичког стила српског језика, са структурног, семантичког и нормативног аспекта анализира један специфичан тип разговорне (колоквијалне) упитне конструкције: *Је л' сте здраво?* Рад нуди одговоре на питања: како и зашто је настала ова тмезичка упитна конструкција.

Кључне ријечи: разговорни језик, тмеза, упитна реченица, ненормативност, ријечца „ли” сложена ријечца „да ли”, енклитички спој „је ли”.

У раду анализирамо случајеве у којима се једна лексема разбија енклитичком ријечцом „ли” на своје саставне дијелове, тако да у резултату тог тмезичког разлагања од дволексичке структуре (пунозначне лексеме и ријечце „ли”) добијемо тролексичку структуру. Специфичност тмезе с ријечцом *ли* у томе је што та ријечца, никад у свом пуном него увијек у апокопираном облику *л'*, „разбија” тоничку ријеч с којим чини акценатску цјелину, али та тоничка ријеч није сложеница. Изневјеравају се двије битне карактеристике праве граматичке тмезе¹: не разлаже се на компоненте сложена него проста ријеч, а у том разлагању прсте ријечи никад не учествује пуни облик, него

* mkovacevic31@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Тмеза може бити граматичка и стилистичка (Ковачевић 2015а: 229–239). Као граматички термин, како то наводе рјечници (нпр. Симеон 1969: 616; Клајн/Шипка 2008:1252), тмеза значи растављање једне по правилу сложене ријечи тако што се између њених дијелова уметне нека друга ријеч. Тмезичку структуру у српском језику увијек имају одрчне замјенице употребљене у неком зависном падежу с предлогом, тј. у некој предлошко-падежној конструкцији, као нпр.: *нико* → *ни од кога*, *ни за ким*, *ни о коме*, *ни због кога*; *ништа* → *ни од чега*; *ни за чим*, *ни на што*, *ни због чега*, и сл.

искључиво скраћени, апокопирани облик енклитичке ријечце. За потврду ћемо засад навести само два парадигматична примјера²:

- (1) *Јел'сте* [← *Јесте л'/ли*] здраво? (Прес, 13. 8. 2010, 4: Добрица Ћосић); *Јел'си* [← *Јеси л'/ли*] ти звиждала? (Српски Телеграф, 4–5. 2. 2017, 21).

Овакава тмезичка пермутација остварује се само у једном обличком типу упитних реченица: у упитним реченицама које се творе упитном ријечцом *ли* употријебљеном иза тоничких облика глагола *бити* (*јесам*) у предикату израженом перфектом (или плусквамперфектом) као сложеним глаголским обликом или презентом с именским или прилошким предикативом. Дата тмезичка конструкција одлика је разговорног, а не књижевног или стандардног језика.

Како је и зашто у разговорном језику настала ова тмезичка упитна конструкција – основна су питања на које одговоре треба да понуди овај рад. А пут до одговора води преко суодносне анализе упитних реченица творених упитном енклитичком ријечцом *ли* и оних творених сложеном упитном ријечцом *да ли*.

Зато ћемо најприје указати на међуоднос ових двају обличких типова упитних реченица у српском језику. Сложена упитна ријечца *да ли* има слободну дистрибуцију: њом се творе упитне реченице уз било који – прости или сложени – морфолошки тип предиката, што потврђују и сљедећи примјери:

- (2) *Да ли је жив* Милан? (Политика, 24. 3. 2019, 24); *Да ли је то* и даље тако? (Блиц, 17. 3. 2019, 13); *Да ли* о томе неко *размишља* у Вашингтону? (Политика, 9. 3. 2019, 18); *Да ли сте се надали* повратку у репрезентацију? (Политика, 13. 3. 2019, 19); *Да ли ћете одсвирати* и неку нову песму? (Вечерње новости, 18. 3. 2019, 17); *Да ли бисте ми се придружили* у прослави Празника рада? (Данас, 8. 5. 2019, 18) и сл.

Сложена ријечца *да ли*, како се и из наведених примјера види, долази на почетку упитне реченице (или, као у посљедњем примјеру, зависноупитне клаузе) без обзира да ли је предикат реченице неглаголски (копулативни) или је у питању прости или сложени глаголски предикат, с тим да није битно да ли је прости глаголски предикат изражен морфолошки простим или сложеним глаголским обликом. Једноставно речено, употребом сложене упитне ријечце *да ли* обавјештајни се комуникативни тип реченице без икаквих структурних и морфолошких измјена преводи у интерогативни.

Употреба упитне енклитичке ријечце *ли* дистрибуцијски је еквивалентна употреби сложене ријечце *да ли*, што значи да се и помоћу те ријечце могу творити упитне форме реченица без обзира какав је њихов морфолошки или синтаксички тип предиката. Ријечца *ли* и сложена ријечца *да ли* битно се, међутим, разликују у погледу мјеста које заузимају у структури упитне

² Сви примјери који се у раду наводе ексцерпирани су из новина које наводимо у *Изворима* на крају рада. Сва истицања у примјерима, углавном курзивна, накондана су, тј. наша – МК.

реченице. За разлику од сложене ријечце *да ли*, енклитичка ријечца *ли* не може доћи на почетку упитне реченице, него увијек долази на другом мјесту, иза акцентоване глаголске лексеме. Зависно од тога да ли је у саставу предиката употријебљен или није несвршени глагол *бити*, односно *јесам*, све упитне реченице творене ријечцом *ли* могу се подијелити у два типа: а) упитне реченице творене ријечцом *ли* употријебљеном након презентског облика пунозначног, модалног или фазног глагола на почетку реченице, б) упитне реченице творене ријечцом *ли* употријебљеном након презентског или аористног облика глагола *бити* на почетку реченице када је у питању неглаголски (копулативни) предикат или сложени глаголски облик који у свом саставу има презентски или аористни облик глагола *бити*. Ево за потврду по неколико примјера и за један и за други тип упитних реченица творених ријечцом *ли*:³

- (3) *Може ли* опстати српско село? (Данас, 6. 3. 2019, 8); *Видите ли* ви шта о мени пишу? (Данас, 6. 3. 2019, 28); *Хоће ли* неко ово да заустави? (Политика, 12. 3. 2019, 9); *Одобравате ли* готовинске наменске кредите? (Вечерње новости, 13. 3. 2019, 2); *Недостаје ли* вам Србија? (Блиц, 27–29. 4. 2019, 34); *Има ли* Партизан рецепт за Звезду? (Политика, 24. 4. 2019, 18: наслов) итд.
- (4) *Јесте ли* ви верник? (Политика, 1. 7. 2019, 13); *Јесте ли* ту у августу? (Политика, 17. 3. 2019, 23); *Јесте ли* спремни за турнир? (Вечерње новости, 27. 5. 2019, 32); *Јесу ли* бол и љубав богатство? (Блиц, 30.4 – 2. 5. 2019, 33); *Јеси ли* то пошао у шетњу? (Данас, 23–24. 3. 2019, додатак Недеља, II); *А јеси ли* и докторирао? (Данас, 14. 5. 2019, 10); – *Јесам ли* видела добро? (Вечерње новости, 20. 5. 2019, 16); *Јесте ли* чули за термин „цванкање”? (Блиц, 19. 5. 2019, 20) итд.

Битна разлика између упитних реченица обликованих са *да ли* и са *ли* јавља се само при творби реченица са глаголом *бити* (*јесам*) у саставу предиката, какви су примјери (4). Са *да ли* енклитички облик копулативног или помоћног глагола *бити* (сам, си, је, смо, сте, су), реализован непосредно након *да ли*, обавезно је у саставу предиката, док са *ли*, осим у трећем лицу једине, глагол *бити* (*јесам*) долази само у акцентованом, ортотонијском облику (*јесам, јеси, јесмо, јесте, јесу*), и то испред ријечце *ли*.

- (5) *Да ли су* натпросечно *вредни*? : *Јесу ли* натпросечно *вредни*? ; *Јеси ли докторирао*? : *Да ли си докторирао*? итд.

Само се у једном случају упитних реченица са *да ли* и *ли* с предикатима који у свом саставу имају копулативни или помоћни глагол *бити* (*јесам*) предикати облички подударaju, и то када је у саставу предиката употријебљен облик трећег лица једине презента. У саставу таквог предиката никад се,

³ С тим да нећемо наводити примјере с аористним обликом помоћног глагола *бити* на почетку реченице и упитном речцом *ли*, јер тај тип упитне реченице није у вези са тематиком нашег рада.

без обзира да ли се упитна реченица твори са *да ли* или *ли*, не употребљава акцентовани облик трећег лица *јест(e)*, него искључиво енклитички облик *је*, само што у реченицама са *да ли* енклитика *је* долази послије упитног маркера *да ли* (в. примјере под 2), док у реченицама са *ли* та енклитика долази на почетку реченице, тј. испред *ли*, чему су потврда сљедећи примјери:

- (4а) *Је ли* то пораз? (Вечерње новости, 26. 4. 2019, 23); *Је ли* могуће да не постоји начин да се прогони зауставе? (Политика, 7. 3. 2019, 20); *Је ли* тешко бити редитељка у Бејруту? (Политика, 16. 3. 2019, КУН, 2); *Је ли* истина да сте на почетку каријере каснили на посао? (Блиц, 10. 3. 2019, 11); *Је ли* је пољубио? (Политика, 23. 3. 2019, 18); *Је ли* причао послије гдје је био и шта је радио? (Политика, 24. 3. 2019, 26) итд.

У питању је „изузетан случај употребе енклитичког облика 3. л. једнине (*је*) на почетку упитне реченице. Он је, прво, изузетан по томе што је то једини случај у српскохрватском књижевном језику да се енклитика употребљава на почетку реченице. А пада у очи и по томе што се облици осталих лица и помоћног глагола *јесам* употребљавају на почетку упитних реченица само у акценатским, тј. пуним облицима” (Стевановић 1979: 14). Међутим, у вези са енклитиком *ли*, у споју *је ли*, презентски облик *је* губи статус енклитике. У споју *је ли* енклитике се „наслањају” једна на другу⁴ а затим заједно на трећу ријеч која има акценат. Тако се питање *Је ли јасно?*, иако се пише као три ријечи, изговара као једна ријеч, као цјелина с једним акцентом: *Јели јасно?* И то је, вјероватно, јединствен случај у српском језику да спој двију атоничких, енклитичких јединица творе својесврсну „енклитичку” проклитику.

Употреба упитне ријечце *ли* у споју *је ли* још се по једној особини битно разликује од напријед анализираних комбинација ријечце *ли* са пунозначним, модалним, фазним глаголима или пак са ортотонијским облицима глагола *бити (јесам)*, а то је њена апокопирана форма – *је л’*. Апокопирање *ли* иза пунозначног глагола готово да је казационално, ни иза акцентованих облика глагола *бити* није често (*јесмо л’, јеси л’, јесте л’, јесу л’*), али је зато врло обично и распрострањено у споју *је ли*, чему су потврда и сљедећи корпусни примјери:

- (4б) *Је л’* то неслана шала? (Вечерње новости, 18. 4. 2018, 2); *Је л’* било пропуста у вршењу те акције? (Блиц, 20. 3. 2018, 5); *Је л’* ту Мики Манојловић? (Данас, 22. 8. 2019, 10); *Је л’* љубоморна? (Блиц, 19. 3. 2019, Поп&Култура, 4); *Је л’* било тог мејла или није? (Блиц, 2. 7. 2019, 13); Па *је л’* то у реду? (Политика, 1. 7. 2019, 13); Тето, *је л’* ова кућа наша? (Блиц, 14. 6. 2019, 2) итд.

⁴ И како, погрешно, наводи Љ. Поповић, „а слажу се у овом случају са ортотоничким облицима помоћних глагола” (Поповић 1997: 285). Погрешно, зато што „је ли” акценатску цјелину чине тек с наредном акцентованом ријечи. Скуп „да ли” има статус сличан или чак подударан статусу неакцентованих проклитика.

Апокопирана форма *је л'* подобнија је за „улексемљење” од неапокопиране *је ли*. У *је ли* се јасно извајају двије компоненте, па је њихово срастање готово искључено, док се форма *је л'* као тоничка цјелина осјећа и као монолексичка цјелина. И то не само у говору него и у писању⁵: пише се као једна лексема *јел*, посебно још кад изостане знак за апостроф. Истина сусрећу се примјери и са улексемљеним *јел* са апострофом *јел'* и без ње – *јел*:

- (4в) *Јел'* јасно? (Данас, 23. 1. 2019, 16); *Јел* то једини случај у Србији? (Вечерње новости, 17. 3. 2019, 27); А она, *јел'* повређена? (Вечерње новости, 17. 3. 2019, 27); Ало, *јел'* то полиција? (Данас, 22. 5. 2019, 10); *Јел'* повређена? (Данас, 5. 6. 2019, 8); Кардељ га је [Перу Зупца], кад је овај завршио, питао – а *јел'* било после нешто? (Данас, 4–5. 5. 2019, додатак Недеља, III: Зоран Пановић); и сл.

У свим наведеним примјерима сем последњег предикат реченице је неглаголски (именски или прилошки) с тим да је копулативни дио предиката садржан у улексемљеном упитном маркеру *јел* или *јел'*. Исти је случај и са последњим примјером у коме је употријебљен перфекат у предикату⁶ (*јел'* било).

Један од разлога стварања улексемљеног *јел* без апострофа вјероватно је и неразликовање употребе зависног узрочног везника *јер* и енклитичког упитног споја *јел* у разговорном језику, које је, то неразликовање, „све распрострањеније чак и међу школованима” (СТИЈОВИЋ 2012: 139), а потврђују га и сљедећи забиљежени примјери из новинарског језика:

- (5) Питам: *јер* [→ *јел*] ово друг-ица скраћеница друга конференција? (Вечерње новости, 11. 10. 2008, 25: Миња Богавац); *Јер* [→ *Јел*] тачно да ви феминисткиње не депилирате ноге? (Вечерње новости, 11. 10. 2008, 25: Миња Богавац); Ђурић је „морао” да оде на Косово, *јел* [→ *јер*] да није отишао планета би престала да се окреће (Данас, 29. 3. 2018, 11); *Је л* [→ *јер*] да је то рекао, наводи историчарка Стојановић, то би значило да је против сецесионистичког Републике Српске модела (Данас, 23. 10. 2019, 8: Перо Симић); итд.

⁵ Што је, истина нејасно, и правописно прописано. Наиме, у правописном рјечнику уз одредницу *је ли* каже се „питање и узречница; разг.: *јел'*, *јелте*, *јелда*” (Правопис 2010: 336), док се у тексту правописа у т. 133. каже „Одвојено се пише и узречница (у разговорном стилу) *је ли*: у множини се употребљава редуковани облик *јелте*.” (Правопис 2010: 94). У нормативним савјетницима дају се различити, покаткад и супротни, предлози правописних решења за различите форме споја *је ли* (в. нпр.: Клајн 2008: 110, 132; Фекете 2008: 7–72).

⁶ Кад је у перфекту употријебљен повратни глагол, онда у трећем лицу једине у контактни положај долазе енклитике *се је*, па долази до упрошћавања сажимањем „енклитика *се је*, које се у изговору обично свде на *сѐ* (*се је* > *се е* > *сѐ*), те смо тако од *окренуо се је* добили *окренуо се*, од *дигао се је* – *дигао се*, од *прочуло се је* – *прочуло се* итд.” (Стевановић 1981:100). У тим упитним реченицама са повратним глаголом у трећем лицу једине перфекта ствара се привид да се могу замјењивати сложена ријечца *да ли* и енклитички упитни спој *је ли*, као нпр.: *Да ли* [→ *Је ли*] *се* Цица и вама *јавила*? (Политика, 23. 3. 2019, 18); *Да ли* [→ *Је ли*] *се* иједном *догодио* да сам негирао интегритет БиХ? (Вечерње новости, 30. 4–2.5. 2019, 2). Међутим, само у реченицама са *да ли* перфекатски облик је сажет (без енклитика *је*), док у реченицама са *је ли* сажимања нема, нити је могуће, јер се јављају обје енклитике и *је* (*у је ли*) и *се*.

Употреба узрочног везника *јер* умјесто упитног споја *јел*, и обрнуто, „представља грубу грешку”, односно „грубо нарушавање српске граматичке норме” (Пипер/Клајн 2013: 421, 514). Они који употребљавају *јел* умјесто *јер* то *јел* и не доводе у везу са *је ли*, него га прихватају као једну лексему еквивалентну лексеми *јер*, што је индикатор да се у оваквим случајевима *јел* мора писати без апострофа (зато што ни *јер* нема апострофа), а што даље значи да је *јел* – које је настало од краћег облика помоћног глагола *јест(е)* и скраћене упитне ријечце *ли* – сада добило статус монолексичке упитне ријечце.⁷

У нормативној се литератури наводи да су „реченице с конструкцијом *јел’* одлика разговорног стила и да се у другим стиловима ни оне не препоручују” (СТИЈОВИЋ 2012: 140). Међутим, иако за питање *Јел’ знаш ко нам долази?* наводи да је „одлика колоквијалног изражавања”, П. Пипер ће непосредно иза тога написати: „Ако је предикат у презентском облику пунозначног глагола, осим речци *ли* и *да ли* може бити употребљена речца *јел’*, која ту има статус посебне упитне речце, а не дела сложеног глаголског облика, нпр. *Јел’ читаш?*” (Пипер 2005:675). Питање је, међутим, у чему је разлика између питања *Јел’ знаш ко нам долази?*, које је проглашено „колоквијалним”, и питања *Јел’ читаш?*, које ваљда треба схватити као нормативно неспорно јер је дато за поткрепу правила творбе упитних реченица с презентским предикатом пунозначних глагола?!

Истина је, међутим, да су у разговорном језику, који у овоме раду репрезентују примјери из публицистичког стила, врло честе упитне реченице творене са а) *је л’* или б) *јел/јел’* уз презентски предикат изражен пунозначним глаголом, што потврђују и следећи забиљежени примјери:

- (6) *Јел л’* људи воле анегдотице? (Куир, 2. 3. 2012, 26); *Јел л’* грађански рат почиње сам од себе или има неко свечано отварање? (Вечерње новости, 11. 4. 2019, 2); *Јел л’* видите да у фудбалу увек има горе? (Вечерње новости, 10. 6. 2019, 32); Сместа напоље, *је л’* ме чујеш? (Политика, 26. 5. 2019, 23; Момо Капор); *Јел л’* знају студенти да препознају то што од њих тражите? (Данас, 3. 5. 2019, 7); *Јел л’* планирате да отворите неку компанију у општини Ражањ? (Блиц, 3. 3. 2019, 3); *Јел л’* правите венце? (Блиц, 11. 8. 2019, 13); *Јел л’* има студената који би блокирали овај факултет? (Вечерње новости, 13. 5. 2019, 3); *Јел л’* ти хоћеш да мене Слоба убије? (Блиц, 28. 1. 2018, 5); *Јел л’* ме разумеш, куме? (Вечерње новости, 11. 9. 2019, 18); *Јел* ви то хоћете да постанемо комби странка?! (Вечерње новости, 12. 3. 2019, 2); *А јел л’* има он бејзбол палицу? (Вечерње новости, 8. 4. 2019, 2); Каже: *јел* ти се не чини као да сам ту? (Данас, 10–11. 2. 2018, Недеља, IV); *Јел* ти слушаш да је фасцикла потпуно празна! (Данас, 27. 6. 2018, 16); ...а он јој одговори: „*Јел л’* ти то сматраш

⁷ Анализирајући говор београдских глумаца из телевизијске серије *Самац у браку*, Душка Кликовац закључује да се „у серији општа питања најчешће постављају на начин који није својствен негованом говору – помоћу речце *јел*” (Кликовац 2018:112). Ту речцу Д. Кликовац и пише као једну ријеч и без апострофа (*јел*). Уз то, Д. Кликовац у дајој серији биљежи и примјере у којима се јавља „*јер* умјесто *јел*”: *Јер* [→ *јел*] ме волиш?; *Јер* [→ *јел*] је рекла? (Кликовац 2018: 112).

нормалним?” (Данас, 10–11. 3. 2018, додатак Недеља, III); Тата, *јел’* могу да истражим има ли у нашој фирми непотизма? (Вечерње новости, 17. 2. 2019, 27); Па *јел* треба да трпимо? (Данас, 19–20. 10. 2019, 7); итд.

Разлике између *је л’* и *јел’/јел* нема у говорном језику, јер се оба лексичка споја изговарају као једна тоничка цјелина. Разлика је само у писаном језику јер је један спој (*је л’*) написан као дволексички, а други (*јел/јел’*) као монолексички. У свим наведеним примјерима с презентским предикатом пунозначног глагола и монолексички и дволексички написан спој има вриједност упитне ријечце, и синониман је сложеној упитној ријечци *да ли /да л’*, која га, сљедствено, у свим наведеним примјерима може замијенити. Као што ни елементи сложене ријечце *да ли* не улазе у структуру предиката, тако ни дио структуре предиката није монолексичка ријечца *јел/јел’*, али то такође није ниједан од елемената сложене ријечце *је л’* (јер је предикат изражен презентом пунозначног глагола прости морфолошки глаголски облик, а енклитика *је* може бити само дио или сложеног неглаголског предиката, или морфолошки сложеног глаголског облика).

Да је у овом случају у питању само правописно диференцирана проста (*јел/јел’*) или сложена (*је л’*) ријечца, показује не само могућност њене замјене сложеном ријечцом *да ли*, него и могућност употребе испред глаголских облика у предикатима чија структурна компонента није нити може бити енклитика *је* која је саставни дио просте или сложене ријечце, чему су показатељ, не само напријед наведени примјери, него и примјери што слиједе:

(ба) Хајде лепо склони те новине и признај: *је л’* да *би* ти *било* много лепше да си сам, без нас двоје, а? (Политика, 26. 5. 2019, 23; Момо Капор); Да се ваша ћерка смувала са човеком од 30+, *је л’ би* и тада *било* „љубав не зна за године”? (Курир, 29. 6. 2019, 18); „*Јел’* оно *беше* на паради исто *имају* ракете?” – унапред нарогушен се наглас запитао Живорад. (Вечерње новости, 6. 5. 2018, 2) и сл.

У сва три наведена примјера, од којих су у прва два предикати изражени потенцијалом, а у трећем комбинацијом презента и имперфекта (*беше имају*)⁸, могућа је замјена *јел/је л’* са *да ли*, с тим да у првом примјеру та замјена не би била потпуно значењски еквивалентна, јер би употреба *да ли* укинула компоненту значења сугестивности питања, коју носи везник *да* нужно испустив при употреби ријечце *да ли* због већ присутне компоненте *да* у њеном саставу.

Као што је монолексички или дволексички апокопирани спој *јел’/је л’* у разговорном језику замјењив сложеном ријечцом *да ли*, исто тако се (да ли само у разговорном језику?) сусрећу и случајеви употребе неапокопираног споја *је ли* у вриједности сложене ријечце *да ли*, као нпр.:

(66) *Је ли* долазиш? (Правопис 2010: 94); *Је ли* то значи да нас двоје сада сједимо и разговарамо у мраку? (Данас, 9–10. 3. 2019, додатак Недеља, XIII) и сл.

⁸ О конструкцијама типа „беше имао” в. у Ковачевић (2008: 149–161).

Пошто је у наведеним примјерима у предикату презент пунозначног глагола, „је” никако не може бити дио предиката, него са *ли* чини сложену ријечцу *је ли* синонимну сложеној ријечци *да ли*. Зато је у литератури и постављано питање о конкурентности *је ли* и *да ли*, посебно с обзиром на нормативни аспект њихове употребе. Тако су хрватски нормативисти сматрали да „упитној честичној/везничкој скупуни *је ли* треба у стандардном језику дати предност пред скупином *да ли*” (Худечек/Вукојевић 2007: 217–218). Детаљнија анализа показала је, међутим, да је „такав савјет неточан, а примјери показују да се у правилу жељело казати да умјесто скупине *да ли* треба употребљавати честицу *ли* којој претходи предикат или предикатна копула ако је ријеч о именскоме предикату. Та копула може дакако бити у 3. лицу презента, па онда реченица ’случајно’ започиње с *је ли*, али тада то није честична скупина *је ли*” (Худечек/Вукојевић 2007: 218–219). Из тога онда нужно произлази да је употреба скупине „је ли” могућа само за питање у трећем лицу једнине предиката који у свом саставу имају презентске облике глагола *бити* (*јесам*). Конкретно речено, нормативним се не могу сматрати случајеви употребе „је ли” умјесто „да ли” испред предиката изражених презентом пунозначних глагола, какав је нпр. *Је ли долазиш?*, који, невјероватно, као нормативан доноси српски Правопис.⁹

У оваквој у разговорном језику врло фреквентној употреби *је ли* (и њених ортографских варијанти *је л’/јел’/јел*) у функцији општеупитне ријечце лексема – „је” губи статус глаголске енклитике, уједињујући се са партикулом *ли* у сложену партикулу. А то онда нужно доводи до линеарног пре-структурисања дијела предиката израженог копулативним или помоћним глаголом *бити* (*јесам*). Акцентовани презентски облик глагола *бити* раставља се на два дијела – на *је* и енклитички облик: *сам, си, смо, сте и су*. Између компоненте „је” и енклитичког презентског облика глагола *бити* интерполира се апокопирана форма упитне партикуле *ли* (форма *л’*), тако да добијамо тмезичку тролексичку структуру: *је + л’ + енклитички облик презента глагола бити* (у свим лицима сем у трећем лицу једнине):

- (1a) Где је Дачић? Ту сам, *је л’ сте* [← *јесте ли*] срећни (Блиц, 31. 8. 2013, 2–3: наслов); *Је л’ смо* [← *јесмо ли*] доносили закон о бранитељима или они? (Курир, 6–7. 1. 2018, 5: Александар Вучић); *Је л’ смо* [← *јесмо ли*] ми подизали споменик правоснажном пресудом, доказаном терористи какав је Миро Баришић? (Курир, 6–7. 1. 2018, 5: Александар Вучић); *Је л’ смо* [← *јесмо ли*] ми рекли трећину Срба треба покрстити, трећину протерати, трећину убити? (Курир, 6–7. 1. 2018, 5: Александар Вучић); *Је л’ су* [← *јесу ли*] неке девојке намештене? (Курир, 3. 4. 2012, 22); У једном тренутку сам га питала: „Па, *је л’ смо* [← *јесмо ли*] се договорили нешто?” (Блиц, 5. 4. 2018, Блиц сцена, 8); Па, *је л’ сте* [← *јесте ли*] отворили неку ординацију, осим што лепо причате сад? (Курир, 21. 3. 2012, 5: Дра-

⁹ „Ако је речца *ли* повезана с карактером реченице или с глаголом, пише се одвојено: *Је ли долазиш?*” [sic!] (Правопис 2010:94).

ган Марковић Палма); Ја пушим. *Је л' си* [← *јеси ли*] нерасположен? (Вечерње новости, 16. 10. 2011, 26: Светозар Влајковић); – *Је л' сте* [← *јесте ли*] нашли певца, и је л' имамо коња? – пита Шотра (Вечерње новости, 10. 7. 2009, додатак „ТВ новости” од 11–17. 7. 2009, 19); Зашто сликате? *Је л' сте* [← *јесте ли*] питали да ли може? *Је л' сте* [← *јесте ли*] ви можда руски навијачи? (Вечерње новости, 20. 7. 2010, 48: Радомир Антић); ...и питао девојку: „Ана је л' си [← *јеси ли*] то ти?” (Блиц, 26. 4. 2009, 13) итд.

Само од правописног рјешења да ли ће се апокопирана ријечца писати одвојено или састављено са глаголском енклитиком „је” зависи и да ли ће тмезичка структура бити тролексичка или дволексичка. У корпусу су, уз напријед наведене тролексичке, забиљежени и примјери дволексичке тмезичке структуре:

- (16) А, *јел' су* [← *јесу ли*] обе на ТВ? (Вечерње новости, 3. 12. 2010, 38); Ти си ми некако познат, *јел' си* [← *јеси ли*] радио на телевизији? (Политика, 23. 10. 2018, 22); Не знам *јел' си* [← *јеси ли*] глед'о ону сахрану? (Вечерње новости, 6. 5. 2018, 2); Нисам обраћао пажњу на те порнографске снимке док ме колега током „шетње за Оливера Ивановића” није упитао „*јел' си* [← *јеси ли*] видео Карлеушину звездицу?” (Данас, 21. 1. 2019, 1) итд.

И тролексичка, и дволексичка тмезичка структура упитне реченице обичне су у разговорном језику. Припадају колоквијалном стилу изражавања и не могу се сматрати нормативним. Интересантно је да богата савјетничка нормативна литература овај тип огрешења о језичку норму и не региструје. Ваљда због толико великог броја очигледнијих нормативних огрешења у вези са употребом споја састављеног од енклитичког облика глагола *бити* и (не)апокопираних ријечце *ли*.

ИЗВОРИ

- Блиц – *Blic*, dnevne novine iz Beograda.
 Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда.
 Данас – *Danas*, dnevne novine iz Beograda.
 Курир – *Kurir*, dnevne novine iz Beograda.
 Прес – *Press*, dnevne, ugašene, novine iz Beograda.
 Политика – *Политика*, дневне новине из Београда.
 Српски Телеграф – *Srpski Telegraf*, dnevne novine iz Beograda.

ЛИТЕРАТУРА

- Клајн 2008:** Иван Клајн, *Речник језичких недоумица*, девето издање, Нови Сад: Прометеј.
- Клајн/Шипка 2008:** Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови сад: Прометеј.
- Кликовац 2018:** Душка Кликовац, О савременом српском језику и савременој свести о њему (на материјалу телевизијске серије *Самац у браку*), у: *Језици и културе у времену и простору*, VII/2, Тематски зборник, уреднице Снежана Гудурић и Јелена Ајџановић, Нови Сад: Филозофски факултет, 99–118.
- Ковачевић 2008:** Милош Ковачевић, О деиктичкој употреби имперфекта, *Српски језик*, XIII/1–2, 149–161.
- Ковачевић 2015а:** Милош Ковачевић, Тмеза и дијакопа, у: *Стилистика и граматика стилских фигура*, IV битно допуњено издање, Београд: Јасен, 229–239.
- Пипер 2005:** Предраг Пипер, Интерогазивност, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: Проста реченица*, Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, 670–679.
- Пипер/Клајн 2013:** Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић 1997:** Љубомир Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Правопис 2010:** Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српског језика*, измењено и допуњено издање, редакција измењеног и допуњеног издања Мато Пижурица, Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојичић, Нови Сад: Матица српска.
- Симеон 1969:** Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva II*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Стевановић 1979:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) II (Синтакса)*, треће издање, Београд: Научна књига.
- Стевановић 1981:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) I увод, Фонетика, Морфологија*, четврто издање, Београд: Научна књига.
- СТИЈОВИЋ 2012:** Рада Стијовић, ЈЕЛ' ИЛИ ЈЕР, у: *Језички саветник*, Београд: Чигоја штампа, 139–140.
- Фекете 2008:** Егон Фекете, Једна правописна несугласица, у: *Језичке доумице*, књига друга, Београд: Београдска књига, 70–72.
- Худечек/Вукојевић 2007:** Lana Hudeček, Luka Vukojević: *Da li, je li i li – normativni status i raspodjela, Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 33, Zagreb, 217–234.

Miloš M. Kovačević

ON THE TMETIC PERMUTATION OF THE “LI” ENCLITICS
IN COLLOQUIAL LANGUAGE

Summary

In the paper, on examples from the journalistic sub-style of publicistic style of the Serbian language, one specific type of non-normative conversational (colloquial) interrogative construction is analyzed from structural, semantic and normative aspects: *Je l' ste zdravo?*

In this construction there is a linear restructuring of the part of the predicate expressed by the copulative or auxiliary verb *biti* (*jesam*). The accented form in present of the verb *biti* is broken down into two parts – to *je* and the enclitic form: *sam, si, smo, ste* and *su*. The apocopied form of the interrogative particle *li* (form *l'*) is interpolated between the “je” component and the enclitic form of present of the verb *biti*, so that we get the tmetic three-lexic structure: je + l' + enclitic form in present of the verb *biti* (in all persons except in the third person singular): *Je l' si dobro?*; *Je l' smo se dogovorili?* etc.

Key words: colloquial language, tmesis, interrogative sentence, non-normativeness, particle “li”, compound particle “da li”, enclitic compound “je li”.